

**Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях,
прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового
рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України,
за II півріччя 2012 р.**

Спори про право власності та інші речові права

1. Відповідно до ст. 8 Закону України від 24 грудня 1993 р. № 3814-ХІІ «Про Національний архівний фонд і архівні установи» архівні документи, що нагромадилися за час діяльності органів державної влади, державних підприємств, установ та організацій, а також документи, що передані державним архівним установам іншими юридичними і фізичними особами без збереження за собою права власності, є власністю держави.

Згідно з Положенням про Центральний державний історичний архів України, затвердженим Наказом Державного комітету архівів України від 25 квітня 2002 р. № 31, Центральний державний історичний архів України є державним органом, який виконує завдання та функції держави з управління архівною справою та діловодством, забезпечує реалізацію державної політики в цій сфері, облік, збереженість документів Національного архівного фонду загальнодержавного значення, використання їх інформації. Центральний державний історичний архів України здійснює в установленому порядку право власності на документи Національного архівного фонду, що зберігаються в ньому та належать державі.

Право власності на документи Національного архівного фонду, що зберігаються в архіві та належать державі, за умовами Положення про музейний фонд України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 р. № 114, здійснює Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.

Документи Національного архівного фонду, як зазначено у ст. 10 Закону України «Про національний архівний фонд і архівні установи», заборонено визначати об'єктами угод, пов'язаних з передачею державою права власності.

Виходячи з тлумачення наведених норм матеріального права, архівні документи є власністю держави в разі, якщо такі документи передані державним архівним установам іншими особами (юридичними чи фізичними) без збереження за собою права власності, знаходяться на державному обліку і зберігаються в архіві (*постанова Верховного Суду України від 31 жовтня 2012 р. у справі № 6-34цс12*).

2. Відповідно до ст. 387 ЦК України особа має право витребувати майно із чужого незаконного володіння. Добросовісне набуття в розумінні ст. 388 ЦК України можливе лише у разі, коли майно придбано не безпосередньо у власника, а в особи, яка не мала права відчужувати це майно, наслідком договору, укладеного з таким порушенням, є не двостороння реституція, а повернення майна з чужого незаконного

володіння.

У речово-правових відносинах не застосовується способи захисту прав, встановлені для зобов'язальних правовідносин. У речово-правових відносинах захист прав особи, яка вважає себе власником майна, можливий лише шляхом задоволення віндикаційного позову, якщо є підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, які дають право витребувати майно у добросовісного набувача. У разі, якщо право власності оспорується або не визнається іншою особою власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності відповідно до ст. 392 ЦК України (*постанова Верховного Суду України від 7 листопада 2012 р. у справі № 6-107цс12*).

3. Відповідно до ст. 330 ЦК України, якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до ст. 388 цього Кодексу майно не може бути витребуване в нього. Пунктом 3 ч. 1 ст. 388 ЦК України передбачено, що у разі придбання майна за відплатним договором в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

За змістом ч. 1 ст. 388 ЦК України передбачено необхідність встановлення обставин вибуття майна із володіння власника, який вважає своє право власності порушеним та вимагає повернення майна, а не особи, яка в подальшому здійснила продаж цього майна відповідачу (*постанова Верховного Суду України від 21 листопада 2012 р. у справі 6-136цс12*).

Спори, що виникають із земельних правовідносин

1. Відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Згідно з вимогами абзацу 1 п. 12 Розділу Х «Перехідні положення» ЗК України до розмежування земель державної та комунальної власності повноваження щодо розпорядження землями (крім земель, переданих у приватну власність, та земель, зазначених в абзацах другому та четвертому цього пункту) в межах населених пунктів здійснюють відповідні сільські, селищні, міські ради з урахуванням вимог абзацу третього цього пункту, а за межами населених пунктів – відповідні органи виконавчої влади.

У разі видання органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається недійсним (ст. 155 ЗК України). Державний акт на право власності на земельну ділянку (рішення, розпорядження), виданий органом,

який не мав на це законних повноважень, визнається недійсним (*постанова Верховного Суду України від 26 вересня 2012 р. у справі № 6-103ц12*).

2. Згідно із ч. 2 ст. 20 Закону України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV «Про оренду землі» державна реєстрація договорів оренди землі проводиться в порядку, встановленому законом. У період дії вищезазначеного Закону, а саме з 1 січня 2004 р., набрав чинності ЦК України, ст. 182 якого передбачено, що право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації, а порядок проведення державної реєстрації прав на нерухомість і підстави відмови в ній встановлюються законом.

Оскільки ст. 182 ЦК України передбачає реєстрацію речових прав на нерухомість, а прикінцевими та перехідними положеннями ЦК України не передбачено відстрочення її дії до прийняття відповідного закону (Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», набрав чинності 3 серпня 2004 р.), то така реєстрація повинна була проводитись за Законом України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні».

Згідно із ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить реєстрація суб'єктів права власності на землю; реєстрація права користування землею і договорів на оренду землі; видача документів, що посвідчують право власності і право користування землею.

Пунктом 3 постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1998 р. № 2073 «Про затвердження Порядку державної реєстрації договорів оренди землі» передбачено, що державна реєстрація договорів оренди проводиться виконавчим комітетом сільської, селищної та міської ради, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями за місцем розташування земельної ділянки.

У зв'язку з цим договір оренди, який був укладений сторонами в письмовій формі та зареєстрований виконавчим комітетом відповідної місцевої ради за місцем розташування орендованої земельної ділянки, пройшов державну реєстрацію у встановленому законом порядку й відповідно до ст.ст. 210, 640 ЦК України є укладеним, а тому за змістом ст. 777 ЦК України та ст. 9 Закону № 161-XIV зумовлює виникнення для сторін прав та обов'язків, у тому числі, для однієї зі сторін договору, переважне перед іншими особами право на придбання орендованої нею земельної ділянки. Відповідно до ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином (*постанова Верховного Суду України від 10 жовтня 2012 р. у справі № 6-108ц12; постанова Верховного Суду України від 31 жовтня 2012 р. у справі № 6-55ц12; постанова Верховного Суду України від 31 жовтня 2012 р. у справі № 6-61ц12; постанова Верховного Суду України від 31 жовтня 2012 р. у справі № 6-105ц12*).

3. Виходячи з норм ст. 116 ЗК України рішення органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування про передачу у власність земельної ділянки є необхідною передумовою виникнення права власності на земельну ділянку.

За змістом ст. 152 ЗК України визнання недійсним державного акта на право власності на землю як правовстановлюючого документа зазначеною нормою не передбачено.

Захист порушених прав власника на землю здійснюється заінтересованою особою шляхом звернення до суду з вимогою визнання недійсним відповідного рішення органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування про передачу у власність земельної ділянки.

Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до добросовісного набувача з використанням правового механізму, встановленого ст.ст. 215, 216 ЦК України. Такий захист можливий лише шляхом задоволення віндикаційного позову, у разі якщо для цього існують підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, які дають право витребувати майно в добросовісного набувача (*постанова Верховного Суду України від 31 жовтня 2012 р. у справі № 6-53цс12*).

4. Статтею 12 ЗК України визначено повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст, до яких належать, зокрема, розпорядження землями територіальних громад, підготовка висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок відповідно до цього Кодексу, інформування населення щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок та інші.

Пунктом 12 розділу X «Перехідні положення» ЗК України визначено, що до розмежування земель державної та комунальної власності повноваження щодо розпорядження землями в межах населених пунктів здійснюють відповідні сільські, селищні, міські ради, а за межами населених пунктів – відповідні органи виконавчої влади.

Якщо земельна ділянка знаходиться за межами населеного пункту (села, селища, міста), на цю земельну ділянку визначені у ст. 12 ЗК України повноваження сільської, селищної, міської ради не поширюються та думка вказаних рад стосовно, зокрема, розпорядження відповідним органом виконавчої влади такою земельною ділянкою не потрібна (*постанова Верховного Суду України від 14 листопада 2012 р. у справі № 6-97цс12*).

5. Згідно зі ст. 13 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» договір оренди землі – це договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства.

За змістом ст. 21 цього Закону розмір та умови орендної плати, що зазначені в договорі оренди, не можуть суперечити нормативному акту,

чинному на час укладення договору оренди. Відповідно до п. «д» ч. 1 ст. 141 ЗК України підставою для припинення права користування земельною ділянкою є систематична несплата орендної плати.

Відповідно до ч. 1 ст. 32 зазначеного Закону на вимогу однієї із сторін договір оренди землі може бути достроково розірваний за рішенням суду в разі невиконання сторонами обов'язків, передбачених ст.ст. 24 і 25 цього Закону та умовами договору, а також на підставах, визначених ЗК України та іншими законами України.

Згідно із п. «д» ч. 1 ст. 141 ЗК України підставою для припинення права користування земельною ділянкою є систематична несплата орендної плати.

За змістом зазначених норм договір оренди землі можливо розірвати лише в разі систематичної несплати орендної плати, разове порушення умов договору у цій частині не є підставою для його розірвання (*постанова Верховного Суду України від 12 грудня 2012 р. у справі № 6-146цс12*).

Спори щодо забезпечення виконання зобов'язань

– спори, що виникають із договору поруки

1. За положеннями ч. 1 ст. 559 ЦК України порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності. Зі змісту зазначеної норми вбачається, що встановлено презумпцію припинення поруки в разі зміни основного зобов'язання без згоди поручителя, унаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Внесення змін до кредитного договору в частині збільшення розміру процентів за відсутності згоди поручителя на таку зміну змінює обсяг його відповідальності (*постанова Верховного Суду України від 10 жовтня 2012 р. у справі № 6-112цс12*).

2. Згідно із ч. 1 ст. 609 ЦК України зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема, за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Відповідно до ч. 1 ст. 559 ЦК України порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

За змістом ст.ст. 559, 598 ЦК України припинення зобов'язання поруки означає такий стан сторін правовідношення, за якого в силу передбачених законом обставин суб'єктивне право і кореспондуючий йому обов'язок

перестають існувати. Термін «порука», застосований законодавцем у ч. 1 ст. 559 ЦК України, використовується в розумінні зобов'язальних правовідносин поруки, з припиненням яких втрачає чинність договір поруки.

Зі змісту зазначеної норми вбачається, що порука припиняється в разі припинення основного зобов'язання, у зв'язку з чим припинення юридичної особи у зв'язку з визнанням її банкрутом є підставою припинення поруки, оскільки зобов'язання за кредитним договором припинилося (*постанова Верховного Суду України від 7 листопада 2012 р. у справі № 6-129цс12*).

3. У разі невизнання кредитором права поручителя на припинення зобов'язання за договором поруки, передбаченого ч. 1 ст. 559 ЦК України, таке право підлягає судовому захисту за позовом поручителя шляхом визнання поруки припиненою на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, виходячи із загальних засад цивільного законодавства і судочинства, права особи на захист в суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (ст.ст. 3, 12–15, 20 ЦК, ст.ст. 3–5, 11, 15, 31 ЦПК України).

За змістом ч. 1 ст. 559 ЦК України припинення поруки зумовлюють такі зміни умов основного зобов'язання без згоди поручителя, які призвели або можуть призвести до збільшення обсягу відповідальності останнього, зокрема у разі встановлення нових умов щодо порядку зміни процентної ставки в бік збільшення, розширення змісту основного зобов'язання щодо дострокового повернення кредиту та плати за користування ним.

Право поручителя підлягає судовому захисту за позовом поручителя шляхом визнання поруки такою, що припинена, а не шляхом припинення договору поруки відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 16 ЦК України, оскільки це суперечило б положенням ч. 1 ст. 559 цього Кодексу (*постанова Верховного Суду України від 21 листопада 2012 р. у справі № 6-134цс12*).

4. Відповідно до ст. 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Одним із способів захисту цивільних прав та інтересів є визнання права. За змістом ч. 1 ст. 559, ч. 1 ст. 598 ЦК України порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності. Зобов'язання припиняється частково або в повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

Виходячи із загальних засад цивільного законодавства і судочинства, права особи на захист в суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (ст.ст. 3, 12–15, 20 ЦК України, ст.ст. 3–5, 11, 15, 31 ЦПК України) у цьому разі права підлягають захисту судом за позовом поручителя шляхом визнання поруки припиненою на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України (*постанова Верховного Суду України від 5 грудня 2012 р. у справі № 6-147цс12*).

Спори щодо визнання правочинів недійсними

1. Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

При розгляді спорів про визнання недійсним договору обміну земельної ділянки, яка перебуває у власності громадянина для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, із підстав порушення права орендаря на переважне право придбання земельної ділянки, передбачене ст. 777 ЦК України, необхідно враховувати норму ч. 4 ст. 32 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XVI «Про оренду землі», згідно з якою до нового власника земельної ділянки переходять права та обов'язки орендодавця за договором оренди, і положення п. 15 розділу X «Перехідні положення» ЗК України про мораторій на продаж земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, і з'ясувати, яким чином порушені права орендаря за умови продовження дії договору оренди та відсутності у власника спірної ділянки права на її продаж, а в будь-якої іншої особи права на її придбання (*постанова Верховного Суду України від 12 вересня 2012 р. у справі № 6-69цс12*).

2. Згідно із ч. 1 ст. 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

Відповідно до ч. 5 ст. 11, ст. 18 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів» до договорів із споживачами про надання споживчого кредиту застосовуються положення цього Закону про несправедливі умови в договорах, зокрема положення, згідно з якими передбачаються зміни в будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки. Продавець (виконавець, виробник) не повинен включати у договори із споживачем умови, які є несправедливими. Умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача. Якщо положення договору визнано несправедливим, включаючи ціну договору, таке положення може бути змінено або визнано недійсним. Положення, що було визнане недійсним, вважається таким з моменту укладення договору.

За змістом зазначених норм несправедливими є положення договору про споживчий кредит, які містять умови про зміни у витратах, зокрема щодо плати за обслуговування кредиту та плати за дострокове його погашення, і це є підставою для визнання таких положень недійсними (*постанова Верховного Суду України від 12 вересня 2012 р. у справі № 6-80цс12*).

3. Норми ст.ст. 113, 114 ЦК Української РСР 1963 р. (далі – ЦК УРСР), які регулювали правовідносини щодо спільної часткової власності (з визначенням часток) та не поширювалися на правовідносини, що виникли з

права спільної сумісної власності.

Недотримання вимог ст. 114 ЦК УРСР в разі продажу частки в спільній власності сторонній особі не є підставою для визнання правочину недійсним. У такому разі інший учасник спільної власності у межах установленого законом строку може звернутися до суду з позовом про переведення на нього прав і обов'язків покупця за вчиненим правочином (*постанова Верховного Суду України від 10 жовтня 2012 р. у справі № 6-106цс12*).

4. Виходячи з аналізу правової природи процедури реалізації майна на прилюдних торгах, яка полягає в продажу майна, тобто в забезпеченні переходу права власності на майно боржника, на яке звернуто стягнення, до покупця – учасника прилюдних торгів, та ураховуючи особливості, передбачені законодавством щодо проведення прилюдних торгів, складання за результатами їх проведення акта про проведення прилюдних торгів є оформленням договірних відносин купівлі-продажу майна на публічних торгах, а відтак є правочином.

Враховуючи те, що відчуження майна з прилюдних торгів належить до угод купівлі-продажу, така угода може визнаватись недійсною на підставі норм цивільного законодавства про недійсність правочину (ст.ст. 203, 215 ЦК України).

У зв'язку з тим, що за змістом ч. 1 ст. 215 ЦК України підставами недійсності укладеного за результатами прилюдних торгів правочину є недодержання вимог закону в момент його укладення, тобто безпосередньо за результатами прилюдних торгів, то підставами для визнання прилюдних торгів недійсними є порушення встановлених законодавством правил проведення торгів, визначених саме Тимчасовим положенням про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації нерухомого майна, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5.

Що стосується порушень, допущених державним виконавцем при здійсненні своїх повноважень, передбачених Законом України № 606-XIV від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження», до призначення прилюдних торгів, у тому числі щодо відкриття виконавчого провадження, накладення арешту на майно, визначення вартості чи оцінки майна тощо (ст.ст. 18, 24-27, 32, 33, 55, 57 цього Закону), то такі дії (бездіяльність) державного виконавця підлягають оскарженню в порядку, передбаченому цим Законом (зокрема, ч. 7 ст. 24, ч. 4 ст. 26, ч. 3 ст. 32, ч. 3 ст. 36, ч. 2 ст. 57, ст.ст. 55, 85 Закону).

Отже, дії державного виконавця у виконавчому провадженні, які не стосуються правил проведення прилюдних торгів, мають самостійний спосіб оскарження й не можуть бути підставою для визнання прилюдних торгів недійсними (*постанова Верховного Суду України від 24 жовтня 2012 р. у справі № 6-116цс12*).

5. Відповідно до ст. 235 ЦК України удаваним є правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили. Якщо буде встановлено, що правочин вчинений сторонами для

приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили, відносини сторін регулюються правилами щодо правочину, який сторони насправді вчинили.

Оскільки відповідно до ч. 1 ст. 202, ч. 3 ст. 203 ЦК України головним елементом договору (правочину) є вільне волевиявлення та його відповідність внутрішній волі сторін, які спрямовані на настання певних наслідків, то основним юридичним фактом, який підлягає встановленню судом є дійсна спрямованість волі сторін при укладенні договору дарування та з'ясування питання про те, чи не укладено цей договір з метою приховання іншого договору та якого саме (*постанова Верховного Суду України від 14 листопада 2012 р. у справі № 6-133цс12*).

6. Згідно зі ст. 204 ЦК України правочин вважається правомірним не лише у разі, якщо він не визнаний судом недійсним, але й у тому випадку, коли його недійсність прямо не встановлена законом. Правочин, недійсність якого прямо встановлена законом, є нікчемним. Визнання нікчемного правочину судом недійсним законом не вимагається, тобто для сторін правочину він не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю (*постанова Верховного Суду України від 19 грудня 2012 р. у справі № 6-87цс12*).

7. Виходячи з аналізу правової природи процедури реалізації майна на аукціоні, яка полягає в продажу майна боржника, на яке звернено стягнення, та переході права власності до покупця – переможця аукціону, у даному разі має місце правочин, який може визнаватись недійсним в судовому порядку з підстав порушення встановлених законодавством правил проведення торгів, визначених саме Порядком реалізації арештованого майна, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 15 липня 1999 р. № 42/5.

Дії (бездіяльність), вчинені державним виконавцем при здійсненні своїх повноважень, передбачених Законом України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження», до призначення аукціону, у тому числі щодо визначення вартості чи оцінки майна, підлягають оскарженню в порядку, передбаченому цим Законом.

Дії державного виконавця у виконавчому провадженні, які не стосуються правил проведення аукціону, мають самостійний спосіб оскарження й не можуть бути підставою для визнання аукціону недійсним (*постанова Верховного Суду України від 26 грудня 2012 р. у справі № 6-140цс12*).

Спори, що виникають із договорів про надання послуг

1. За змістом п. 3 Порядку формування тарифів на виробництво, транспортування, постачання теплової енергії та послуги з централізованого опалення і постачання гарячої води, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2006 р. № 955, тарифи формуються для трьох

категорій споживачів – населення, бюджетних установ, інших споживачів.

Відповідно до п. 1.2 Правил користування електричною енергією, затверджених постановою Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України від 31 липня 1996 р. № 28 (у редакції, чинній на момент виникнення спірних відносин), до населення відносяться споживачі електричної енергії – фізичні особи, які з метою задоволення власних побутових або господарських потреб споживають електричну енергію для потреб електроустановок, що належать їм за ознакою права власності або користування, за винятком електроустановок, які використовуються для здійснення в установленому законодавством порядку підприємницької діяльності.

Тарифи для оплати послуг з теплопостачання для населення застосовуються для здійснення оплати фізичними особами послуг з теплопостачання в приміщеннях, які використовуються ними для проживання. Послуги з теплопостачання в нежилых приміщеннях, які використовуються приватними нотаріусами для зайняття нотаріальною діяльністю, не можуть оплачуватися за тарифами для населення (*постанова Верховного Суду України від 26 вересня 2012 р. у справі № 6-72цс12*).

2. Свобода договору, закріплена у ст.ст. 6, 627 ЦК України, яка полягає у тому, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору, не є безмежною.

У разі якщо актом цивільного законодавства передбачена обов'язковість положень цього акту для сторін договору, сторони не вправі відступити від їх положень (ч. 3 ст. 6 ЦК України). Зокрема, ст.ст. 19, 20 Закону України від 24 червня 2004 р. № 1875-IV «Про житлово-комунальні послуги» передбачають обов'язок споживача житлово-комунальних послуг укласти письмовий договір з виконавцем послуг на основі типового договору.

За змістом ч. 3 ст. 6, ч. 1 ст. 630 ЦК України, ст.ст. 19-21 цього Закону, постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. № 529 «Про затвердження типового договору про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій» умови типового договору, що набули юридично обов'язкового значення в силу актів цивільного законодавства, є обов'язковими для сторін договору, які не мають права відступити від їх положень і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

У зв'язку з цим укладення договору на надання житлово-комунальних послуг є обов'язком споживача за умови, якщо запропонований виконавцем послуг договір відповідає типовому договору. Відмова споживача послуг від укладення договору в такому разі суперечить вимогам ч. 3 ст. 6, ст.ст. 627, 630 ЦК України та ст.ст. 19, 20 зазначеного Закону.

У разі такої відмови відповідно до положень ст.ст. 3, 6, 12-15, 20, 630, 640, 642, 643 ЦК України виконавець послуг вправі звернутись до суду за захистом свого права, яке підлягає захисту на підставі п. 1 ч. 2 ст. 6 ЦК України шляхом визнання договору укладеним на умовах, передбачених

нормативним актом, що містить відповідний обов'язок.

Зобов'язання укласти договір у судовому порядку не відповідає способам захисту прав, передбачених ст. 16 ЦК України (*постанова Верховного Суду України від 10 жовтня 2012 р. № 6-110цс12*).

Спори, що виникають із договорів позики, банківського вкладу, банківського рахунка, кредитних договорів

1. Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1255-VI «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» є спеціальним законом з питань правового режиму регулювання обтяжень рухомого майна, у зв'язку з чим Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу» та ст. 590 ЦК України підлягає застосуванню лише в частині, що йому не суперечить.

Відповідно до ст. 26 Закону України від 18 листопада 2003 р. № 1255-VI «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» (у редакції, чинній до внесення змін Законом України від 22 вересня 2011 року № 3795-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг») звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження здійснюється на підставі рішення суду в порядку, встановленому Законом, або в позасудовому порядку.

Звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження на підставі виконавчого напису нотаріуса Законом у зазначеній редакції не передбачалось (*постанова Верховного Суду України від 3 жовтня 2012 р. у справі № 6-70цс12*).

2. Вимоги кредиторів до банку, щодо якого розпочато ліквідаційну процедуру, вирішуються з дотриманням норм законодавства про реалізацію активів банку – боржника під час ліквідаційної процедури, зокрема положень ст. 96 Закону України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність», якою врегульовано черговість та порядок задоволення вимог до банку, оплата витрат та здійснення платежів.

З дня прийняття постанови Правління Національного банку України про відкликання банківської ліцензії й ініціювання процедури ліквідації банку та призначення ліквідатора укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банку чи передачею його майна третім особам, допускається лише в порядку, передбаченому зазначеним Законом.

У зв'язку з цим банк – кредитор має право отримати від банку, щодо якого ініційовано ліквідаційну процедуру, задоволення своїх майнових вимог у спосіб, визначений цим Законом (*постанова Верховного Суду України від 10 жовтня 2012 р. у справі № 6-102цс12*).

3. Якщо умовами кредитного договору, щодо яких сторони дійшли

згоди під час його укладення, передбачено право банку в односторонньому порядку збільшувати розмір процентної ставки за користування кредитом у разі настання певних умов з додержанням встановленої кредитним договором процедури повідомлення позичальника, то збільшення банком розміру процентної ставки за цим кредитним договором в односторонньому порядку є правомірним, за умови, що рішення банку про таку зміну розміру процентної ставки було прийнято до набрання чинності Законом України від 12 грудня 2008 р. № 661-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони банкам змінювати умови договору банківського вкладу та кредитного договору в односторонньому порядку» (до 9 січня 2009 р.) (постанова Верховного Суду України від 19 грудня 2012 р. у справі № 6-149цс12).

Спори щодо виконання зобов'язань. Відповідальність за порушення зобов'язань

1. Питання відключення від мереж централізованого опалення регулюється Правилами надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 р. № 630, в яких з метою захисту прав усіх мешканців багатоквартирних будинків передбачено відключення від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води не окремих квартир багатоквартирного будинку з ініціативи їх власників або наймачів, а відключення цілих багатоквартирних будинків з ініціативи споживачів. Відповідно до п. 25 зазначених Правил відключення споживачів від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води здійснюється у порядку, що затверджується центральним органом виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства. Самовільне відключення від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води забороняється.

Порядком відключення окремих житлових будинків від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води при відмові споживачів від централізованого теплопостачання, затвердженим наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 22 листопада 2005 р. № 4, встановлено, що таке відключення відбувається на підставі рішення постійно діючої міжвідомчої комісії, створеної органом місцевого самоврядування або місцевим органом виконавчої влади. Крім того, внесені зміни унеможливають відключення від мереж центрального опалення і гарячого водопостачання окремих квартир у багатоквартирному будинку та дозволяють таке відключення лише будинку в цілому.

У зв'язку з цим за змістом зазначених норм під час розгляду справ про зобов'язання привести систему централізованого опалення до попереднього стану судам необхідно з'ясувати та дати оцінку: способу відключення від

мереж централізованого опалення (дотримання встановленого порядку); об'єкту відключення (багатоквартирний будинок в цілому чи квартира) (*постанова Верховного Суду України від 26 вересня 2012 р. у справі № 6-96цс12*).

2. За змістом ст. 629, 635 ЦК України, при вирішенні спору про повернення авансу та відшкодування збитків, завданих однієї із сторін попереднього договору, суду необхідно встановити причину не укладення основного договору, чи мало місце необґрунтоване ухилення однієї із сторін від укладення договору, а також з'ясувати умови відповідальності, встановлені попереднім договором (*постанова Верховного Суду України від 24 жовтня 2012 р. у справі № 6-119цс12*).

Спори, що виникають із трудових правовідносин

1. Відповідно до ч. 3 ст. 32 КЗпП України у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці допускається зміна істотних умов праці при продовженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою. Про зміну істотних умов праці – систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад та інших – працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці. У зв'язку з цим зміна істотних умов праці є законною тільки у разі, якщо буде доведено наявність змін в організації виробництва і праці (*постанова Верховного Суду України від 4 липня 2012 р. у справі № 6-59цс12*).

2. Відповідно до ч. 4 ст. 12 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» протягом дії мораторію на задоволення вимог кредиторів не нараховуються неустойка (штраф, пеня), не застосовуються інші санкції за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів.

За змістом ст.ст. 116, 117 КЗпП України, за своєю сутністю середній заробіток за час затримки розрахунку при звільненні не належить до неустойки та не є санкцією за невиконання грошового зобов'язання. Це компенсаційна виплата за порушення права на оплату праці, яка нараховується у розмірі середнього заробітку. У зв'язку з цим ч. 4 ст. 12 зазначеного Закону щодо мораторію на задоволення вимог кредиторів у даному разі не застосовується (*постанова Верховного Суду України від 3 жовтня 2012 р. у справі № 6-109цс12; постанова Верховного Суду України від 17 жовтня 2012 р. № 6-121цс12; постанова Верховного Суду України від 31 жовтня 2012 р. № 6-124цс12; постанова Верховного Суду України від 7 листопада 2012 р. у справі № 6-135цс12; постанова Верховного Суду України*

від 14 листопада 2012 р. у справі № 6-132цс12; постанова Верховного Суду України від 14 листопада 2012 р. у справі № 6-126цс12; постанова Верховного Суду України від 14 листопада 2012 р. у справі № 6-139цс12).

3. Відповідно до ч. 1 ст. 116 КЗпП України при звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення.

Згідно із ч. 1 ст. 117 КЗпП України в разі невиплати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені у ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

Відповідно до ч. 4 ст. 12 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» протягом дії мораторію на задоволення вимог кредиторів не нараховуються неустойка (штраф, пеня), не застосовуються інші санкції за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів. Частиною 6 ст. 12 цього Закону встановлено, що дія мораторію на задоволення вимог кредиторів не поширюється на виплату заробітної плати, аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та життю громадян, авторської винагороди, на невикористані та своєчасно не повернуті кошти Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

У зв'язку з тим, що відносини стосовно виплати заробітної плати за своєю правовою природою є трудовими, а не цивільними чи господарськими, на них не поширюється правило ч. 4, ст. 12 зазначеного Закону (*постанова Верховного Суду України від 10 жовтня 2012 р. у справі № 6-113цс12; постанова Верховного Суду України від 21 листопада 2012 р. № 6-143цс12*).

4. За змістом ст. 38 КЗпП України працівник має право з власної ініціативи в будь-який час розірвати укладений з ним на невизначений строк трудовий договір. При цьому строк розірвання трудового договору і його правові підстави залежать від причин, які спонукають працівника до його розірвання і які працівник визначає самостійно. У разі, якщо вказані працівником причини звільнення – порушення працедавцем трудового законодавства, відповідно до ч. 3 ст. 38 КЗпП України, не підтверджуються, або працедавцем не визнаються, останній не вправі самостійно змінювати правову підставу розірвання трудового договору на ч. 1 ст. 38 КЗпП України (*постанова Верховного Суду України від 31 жовтня 2012 р. у справі № 6-120цс12*).

5. Згідно із п. 8 ст. 36 КЗпП України підставою припинення трудового договору передбачено умови, зазначені у контракті. Відповідно до ч. 3 ст. 40 КЗпП України не допускається звільнення працівника з ініціативи власника

або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності (крім звільнення за пунктом 5 цієї статті), а також у період перебування працівника у відпустці. Це правило не поширюється на випадок повної ліквідації підприємства, установи, організації. Аналогічні правила застосовуються і до випадків звільнення працівника з підстав передбачених ч. 3 ст. 41 КЗпП України.

У п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р. № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» містяться роз'яснення про недопустимість звільнення працівника в період тимчасової непрацездатності, а також у період перебування у відпустці (ч. 3 ст. 40 КЗпП України), які стосуються передбачених ст.ст. 40, 41 КЗпП України випадків.

У зв'язку з цим виходячи з нормативного тлумачення п.п. 4, 8 ст. 36, ч. 3 ст. 40, ч. 3 ст. 41, ст.ст. 40, 41 КЗпП України, та з урахуванням того, що між сторонами виник спір стосовно припинення трудового договору з підстав, передбачених контрактом (п. 8 ст. 36 КЗпП України), а не у зв'язку із звільненням працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу, норми ч. 3 ст. 40 КЗпП України на ці правовідносини не поширюється (*постанова Верховного Суду України від 26 грудня 2012 р. у справі № 6-156цс12*).

Спори, що виникають із житлових правовідносин

1. За змістом ч.ч. 1, 2 ст. 64 ЖК України у осіб, які вселилися до наймача, виникають усі права й обов'язки за договором найму жилого приміщення, якщо особи постійно проживали разом із наймачем і вели з ним спільне господарство та були визнані членами сім'ї наймача.

Крім того, особи, що вселилися в жиле приміщення як члени сім'ї наймача, набувають рівного з іншими членами сім'ї права користування жилим приміщенням, якщо при вселенні між цими особами, наймачем та членами його сім'ї, які проживають з ним, не було іншої угоди про порядок користування жилим приміщенням (ч. 2 ст. 65 ЖК України).

У разі вселення особи до жилого приміщення за договором піднайму, вона не набуває самостійного права користування цим приміщенням, якщо не буде встановлено, що ця особа вселилася як член сім'ї наймача.

Під час вирішення спору про право користування жилим приміщенням осіб, які вселилися до наймача, суд повинен з'ясувати, крім обставин щодо реєстрації цих осіб у спірному приміщенні, дотримання встановленого порядку при їх вселенні та наявності згоди на це всіх членів сім'ї наймача та обумовлення угодою між указаними особами, наймачем і членами сім'ї, що проживають з ним, певний порядок користування жилим приміщенням, й інші обставини справи, що мають значення для справи, а саме: чи було це приміщення постійним місцем проживання цих осіб, чи вели вони з наймачем спільне господарство, тривалість часу їх проживання (*постанова Верховного Суду України від 11 липня 2012 р. у справі № 6-60цс12*).

Спори про відшкодування шкоди

1. За змістом статей 1167, 1168, частин 1, 2, 5 ст. 1187 ЦК України моральна шкода, завдана смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки, відшкодовується чоловікові (дружині), батькам (усиновловачам), дітям (усиновленим) такої особи, а також особам, які проживали з нею однією сім'єю, особою, яка на відповідній правовій підставі володіє об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку незалежно від вини такої особи (*постанова Верховного Суду України від 5 березня 2012 р. у справі № 6-96цс11; постанова Верховного Суду України від 17 жовтня 2012 р. № 6-114цс12; постанова Верховного Суду України від 5 грудня 2012 р. у справі 6-145цс12*).

2. Згідно з п. 28 Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472, перерахування розміру відшкодування шкоди (втраченого заробітку, витрат на соціальну і медичну допомогу) проводиться у разі підвищення тарифних ставок (окладів) працівників госпрозрахункових підприємств, а також заробітної плати відповідно до колективного договору.

Розмір втраченого заробітку потерпілого підлягає перерахуванню, якщо відбулося реальне підвищення тарифних ставок (окладів), а перерахований розмір відшкодування шкоди в розрахунку на 100 % втрати професійної працездатності не повинен перевищувати реальної заробітної плати відповідного працівника за цей період (*постанова Верховного Суду України від 31 жовтня 2012 р. у справі № 6-86цс12*).

Спори щодо соціальних та компенсаційних виплат

1. За змістом положень Указу Президента України від 18 грудня 2007 р. № 1234/2007 «Про внесення зміни до Указу Президента України від 14 квітня 1999 р. № 379 та визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України» грошове забезпечення працівників міліції складалося з окладів грошового утримання та додаткових видів грошового забезпечення.

У інших нормативних актах, які регулюють, зокрема, питання матеріального забезпечення працівників міліції, також вживаються як поняття «грошове утримання», так і поняття «грошове забезпечення».

У зв'язку з цим поняття термінів «грошове забезпечення» і «грошове утримання» не є тотожними, і їх зміст визначає законодавець у кожному конкретному випадку.

При розгляді спорів стосовно компенсаційних виплат у вигляді грошової допомоги працівникам міліції у разі загибелі (смерті), поранення (контузії, травми або каліцтва), заподіяного йому під час виконання ним службових обов'язків, а також інвалідності, що настала в період проходження служби в органах внутрішніх справ, суди мають правильно визначати, суд якої юрисдикції є належним і повноважним у розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ст. 8 Закону України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів». При цьому суди повинні враховувати, що предметом спору є виплати, пов'язані з проходженням публічної служби, та застосовувати до спірних правовідносин положення постанов Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 593 «Деякі питання завершення виплати страхових сум за страховими випадками, які сталися до 1 січня 2007 року» та від 12 травня 2007 р. № 707 «Про затвердження Порядку та умов виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності працівника міліції, податкової міліції», якими ліквідовано інститут обов'язкового державного особистого страхування працівника міліції й замінено страхову виплату виплатою одноразової грошової допомоги та визначено порядок розрахунку й виплати цих сум та органи, на які покладено обов'язок з їх виплати (органи внутрішніх справ) (*постанова Верховного Суду України від 17 жовтня 2012 р. у справі № 6-104цс12*).

2. Статтею 39 Закону України від 21 лютого 1991 р. № 796-XII «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (в редакції від 6 червня 1996 р.) встановлено, що громадянам, які працюють на територіях радіоактивного забруднення, провадиться доплата у розмірах, визначених відповідно до розмірів мінімальної зарплати (для зони посиленого радіоекологічного контролю – одна мінімальна зарплата).

Зазначена доплата є соціальною гарантією, виплата якої компенсується підприємствам, установам та організаціям управліннями праці та соціального захисту населення, і не входить до структури заробітної плати.

Розмір мінімальної зарплати на 2009 – 2011 рр. було встановлено законами України про Державний бюджет на відповідні роки. Разом з тим постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 1996 р. № 836 «Про компенсаційні виплати особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (п. 2) громадянам, які працюють у зоні посиленого радіоекологічного контролю, було передбачено доплату в розмірі 520 тис. карбованців, що відповідно до Указу Президента України від 25 серпня 1996 р. № 762/96 «Про грошову реформу» в перерахунку на гривні становить 5 грн. 20 коп.

Законами України від 26 грудня 2008 р. № 835-VI «Про Державний бюджет України на 2009 рік» (ст. 71) та від 27 квітня 2010 р. № 2154-VI «Про Державний бюджет України на 2010 рік» (ст. 70) надавалось право Кабінету Міністрів України встановлювати розміри соціальних виплат, які відповідно

до законодавства визначаються залежно від розміру мінімальної заробітної плати, в абсолютних сумах у межах асигнувань, передбачених бюджетними програмами, проте таке право у відповідних роках Кабінетом Міністрів використано не було.

Питання щодо іншого розміру доплат громадянам, які працюють на територіях радіоактивного забруднення, ніж встановлено в Законі України від 21 лютого 1991 р. № 796-ХІІ, не визначено й постановою Кабінету Міністрів України від 6 липня 2011 р. № 745 «Про встановлення деяких розмірів виплат, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету», прийнятої на виконання Закону України від 14 червня 2011 р. «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік».

У зв'язку з цим, виходячи із загальних засад пріоритетності законів над підзаконними актами, при визначенні розміру доплати за 2009-2011 рр. повинні застосовуватись норми ст. 39 Закону «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», а не постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 1996 р. № 836 (*постанова Верховного Суду України від 28 листопада 2012 р. у справі № 6-141цс12*).

Спори, що виникають із спадкових відносин

1. Відповідно до ч. 3 ст. 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Правила ч. 3 ст. 1272 ЦК України про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини можуть бути застосовані, якщо у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви, а також ці обставини визнані судом поважними.

Якщо ж перешкоди були відсутні, а спадкоємець не скористався правом на прийняття спадщини через відсутність інформації про спадкову масу, то положення ч. 3 ст. 1272 ЦК України не застосовуються (*постанова Верховного Суду України від 26 вересня 2012 р. у справі № 6-85цс12*).

Спори щодо оскарження нотаріальних дій та відмови у їх вчиненні

1. Чинним законодавством з питань нарахування та сплати акцизного збору передбачено видачу підприємством органу державної податкової служби податкового векселя (у вигляді простого векселя), який може бути опротестований векселедержателем у разі несплати суми акцизного збору в повному обсязі та в зазначений у податковому векселі строк. У зв'язку з тим, що між підприємством і державною податковою інспекцією (далі — ДПІ) відсутній спір щодо скоригованої суми акцизного збору, яка підлягає сплаті

за вказаним векселем, а ДПІ подала всі необхідні для вчинення протесту документи та протест податкового векселя (виданого підприємством з метою забезпечення зобов'язання сплатити суму акцизного збору протягом зазначеного у векселі строку), передбачений чинним законодавством, у нотаріуса не було підстав для відмови у вчиненні протесту векселя про несплату (*постанова Верховного Суду України від 28 березня 2012 р. у справі № 6-11 ц 12; постанова Верховного Суду України від 7 листопада 2012 р. у справі № 6-111ц12; постанова Верховного Суду України від 14 листопада 2012 р. у справі № 6-138ц12*).

Спори, що виникають із сімейних правовідносин

1. Згідно зі ст. 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення глави 8 розділу II «Шлюб. Права та обов'язки подружжя» цього Кодексу.

Тобто при застосуванні ст. 74 СК України слід виходити з того, що ця норма поширюється на випадки, коли чоловік і жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі та між ними склалися усталені відносини, які притаманні подружжю.

Для визначення осіб як таких, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, для вирішення майнового спору на підставі ст. 74 СК України суд повинен встановити факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу в період, упродовж якого було придбано спірне майно (*постанова Верховного Суду України від 20 лютого 2012 р. у справі № 6-97ц11; постанова Верховного Суду України від 12 грудня 2012 р. у справі № 6-148ц12*).